

הערות על מדיניות "אוצר הארץ" בשמיטת תשס"ח

במאמרו "לקראת שנת השמיטה תשס"ח" כותב ידידי הרב יואל פרידמן, שאנו תומכים בהיתר המכירה, אך תוצרת היתר המכירה לא תהיה מקור אספקה ל"אוצר הארץ" (פרק ח). לעומת זאת, תוצרת יבוא כן אמורה להיות מקור אספקה בעדיפות שנייה (שם).

א. יש להעדיף תוצרת היתר מכירה על פני תוצרת יבוא

גישה זו נראית בעיניי תמוהה, ואני מתקשה מאוד ליישב בין התמיכה בהיתר המכירה כפתרון לגיטימי והכרחי בעבור החקלאים ובעבור מדינת ישראל ובין מתן עדיפות ליבוא על פני היתר המכירה, בשעה שידוע שהיבוא פוגע מאוד בפרנסת החקלאים והתעשיינים היהודים בארץ¹, ובשעה שמוסכם אליבא דכו"ע שדווקא לגבי החקלאים היתר המכירה הינו היתר דחוק, ואילו לגבי הצרכנים היתר המכירה (אם המכירה נעשית כהלכה) הינו היתר פשוט ומרווח (עייין למשל מה שכתב ידידי הרב יהודה עמיחי במאמרו "צרכנות בשביעית" - נספחים לספר 'קטיף שביעית' שיצא ע"י מכון התורה והארץ)².

קשה להבין: מדוע עלינו להיכנס לפרצות דחוקות ולבצע את היתר המכירה, אם אנו משדרים לצרכנים שלא לסמוך על היתר זה? הרי הפסד החקלאים רק יגדל אם הם יזרעו על סמך היתר המכירה, ותוצרתם תעמוד כאבן שאין לה הופכין! גם דאגתנו למערכת הכשרות (פרק ג סעיף 4) הינה דאגה מהשפה ולחוץ, אם אנו משדרים לציבור שלא לסמוך על כשרות זו, ולהעדיף מערכות כשרות שאינן נזקקות להיתר המכירה³. כמו ש"אוצר בית דין" מהודר מבוסס על צרכנים

1. בשנים רגילות מוטל מס על יבוא תוצרת חקלאית כדי להגן על חקלאי הארץ והתעשייה המקומית. בשמיטה ניתנת אפשרות לייבא תוצרת ללא מס לטובת אלו שמתעמי כשרות אינם יכולים להשתמש בתוצרת מקומית. ומכיוון שהדבר פוגע עד מאוד בחקלאות ובעתעשייה המקומית, משקיע משרד החקלאות משאבים ומאמצים ניכרים בכדי לצמצם את הייבוא למינימום האפשרי. לכן מי שמעוניינים להגן על החקלאות המקומית חייבים בראש ובראשונה להימנע מלצרוך תוצרת יבוא.

2. וההיתר מרווח עוד יותר כאשר מקפידים על עשיית מלאכות האסורות מהתורה, ובעיקר זריעה, ע"י גוי. בכנס רבני צהר שנערך השנה בחודש שבט אמרתי שלדעתי מוצר שבו נעשה שימוש בירק שגדל בשמיטה על סמך היתר המכירה איננו יכול להיות מוגדר כמוצר ברמת כשרות מהדרין מכיוון שכשרותו נתונה במחלוקת, ועל כך העיר הגר"י אריאל שליט"א שלדעתו כלל לא פשוט שאין להגדיר תוצרת מהיתר המכירה כתוצרת בכשרות מהדרין.

3. **הערת העורך (ע.א.):** השיקול של שמירת מערכת הכשרות היריגליה' מהתמוטטות הוא אכן שיקול מרכזי בשמיטה זו. אולם שיקול זה אינו מחייב שהציבור הדתי כולו יצרוך את תוצרת היתר המכירה, לכל הפחות בתוצרת טרייה. יש להניח שיש שוק מספיק רחב לתוצרת היתר המכירה, ופרנסת החקלאים לא תיפגע ע"י גופים כמו "אוצר הארץ". עם זאת, יש לשיקול היטב את השפעת האידיאולוגיה של "אוצר הארץ" על התעשייה ועל מערכת המלונות והמסעדות. אם הציבור הציוני-דתי-תורני לא יסמוך על הכשרות שם, ובשל הפנמת האידיאולוגיה של "אוצר הארץ" יעדיף השגחה

המעוניינים בתוצרת אוצר בית דין, וללא התעניינות כזו הרי שבית הדין מאבד את מקור כוחו וסמכותו כשליח הציבור, כך גם אין טעם לעשות היתר מכירה בירקות ובגידולי שדה אם אין צרכנים המעוניינים לקנותם. כש"אוצר הארץ" מעדיף תוצרת יבוא, הנוק הינו גדול במיוחד, מכיוון שכאשר ועדות שמיטה חרדיות מייבאות תוצרת חקלאית, הרי שתוצרת זו באה במקום תוצרת ערבית או פלשתינאית, ולכן אין בכך פגיעה ישירה בחקלאים היהודים. אך כאשר "אוצר הארץ" נזקק לתוצרת יבוא, הרי שתוצרת זו מחליפה תוצרת חקלאים יהודים, מכיוון ש"אוצר הארץ" משרת מגזר שברובו סמך עד כה על היתר המכירה, וממילא הייבוא יגדל, והפגיעה בחקלאים היהודים, שלהם מתיימר "אוצר הארץ" לדאוג, תהיה גדולה במיוחד. אני מדגיש, שקשה לי לטעון טענות אלו כנגד מי ששולל את היתר המכירה, ושולדעתו המכירה כלל אינה חלה מסיבות שונות ומגוונות, והקרקע נשאר בבעלות יהודית. לשיטתו של אדם כזה, תוצרת היתר המכירה אסורה באיסור ספיחין, ועל כן הוא נזקק לקלוט תוצרת אלטרנטיבית ולעתים גם תוצרת יבוא. אך מי שסובר כי היתר המכירה הינו היתר לגיטימי ותקף, והוא אף פועל ולוחם למען הפעלתו של היתר זה, הרי שהוא עושה את דבריו פלסטר, כאשר תוך כדי דיבור הוא שולל את תוצרת היתר המכירה ומוציא אותה מסל המוצרים הלגיטימי מבחינתו. אני יכול להבין מי שיאכל מתוצרת היתר המכירה ובד בבד יפסול את השימוש בהיתר המכירה כפתרון לגיטימי בעבור החקלאים, אך אינני יכול להבין מדיניות של חיוב היתר המכירה במגזר החקלאי ושילת אותו היתר מכירה במגזר הצרכני, כפי שאינני יכול להבין מי שיתיר לרפתן לחלוב בשבת באמצעות מכשיר גרמא ואח"כ ימנע מלצרוך את אותו חלב מחשש חלב שנחלב בשבת באיסור⁴.

ב. היתר מכירה במטעים!!

עוד קשה לי להבין: אם ידידי הרב פרידמן מתנגד לשימוש בהיתר המכירה, ומדגיש שפירות האילן ב"אוצר הארץ" יהיו רק פירות אוצר בית דין בקדושת שביעית, מדוע הוא שולל את

חרדית - הדבר עלול להוריד את רמת הכשרות הרגילה בשל ירידה בביקוש מצד ציבור אכפתי. אם כי, תהליך זה קיים בכל השנים, כאשר ציבור זה פונה יותר ויותר להכשרים המהודרים ונותן יד - מתוך ייאוש - לפגיעה המתמשכת במערכת הכשרות הירגילה.

תשובת הכותב: מלבד האמור בנוף הדברים על חוסר ההיגיון ההלכתי להקל לחקלאים ולהחמיר לצרכנים, אינני שותף לגישה הגורסת היתר מכירה בעבור החקלאים כדי שאחרים יאכלו את תוצרתם. גישה זו מזכירה לי רבנים שהתירו לחקלאים מיישובי פא"י לזרוע ירקות לפני שמיטה, ובמקרה אחד גם חומס, ובכך לסמוך על הדעות המקילות באיסור ספיחין, אך אותם רבנים כאחראים על מערכת כשרות לא הסכימו לקלוט תוצרת זו בחנויות השמיטה שתחת השגחתם, והתוצרת עמדה ללא דורש (ראה במאמרו של הרב יואל פרידמן פרק ו).

החשש לפגיעה עקיפה במערכת הכשרות הוא נכון, והדבר יגרום להגדלה משמעותית נוספת בייבוא ולביקוש גובר לתוצרת מקומית מערביי הארץ או מפלשתינאי ישיעי, שהרי הם מהווים את המקור העיקרי להכשרי המגזר החרדי. בשאר השנים אינני רואה רע בכך שפונים למערכות הכשרות המהודרות, להיפך, אך אין זה המקום להאריך בכך. 4. אך כן הגיוני בעיני מצב הפוך שבו יש מי שמחמיר ואוסר על הרפתן לחלוב בשבת בדרך גרמא, אך הוא איננו נמנע מלצרוך חלב שנחלב בשבת בגרמא ע"י רפתן שרבו התיר לו לחלוב בדרך זו, שהרי אם הרפתן פועל בהיתר בהתאם להוראת רבותיו אי אפשר לאסור חלב זה משום מלאכת שבת שנעשתה במיד.

הרעיון לוותר על השימוש בהיתר המכירה במטעים (פרק ד)? לו היתר המכירה היה לדעתנו היתר מרווח ניחא, ניתן היה להבין את קריאתו להפעלת היתר המכירה במטעים, אך אם הוא שולל את היתר המכירה אפילו למגזר הצרכני, מדוע שלא יתמוך בפתרונות אלטרנטיביים טובים יותר להיתר המכירה, כשהדבר ניתן? וכי מדוע שלא נתבע מבעלי המטעים לשמור שמיטה, ומדוע שלא נאמר להם שהיתר המכירה נועד רק למקרים שבהם אין אלטרנטיבות ואין דרכי היתר אחרות, ואילו למטעים שבהם יש אלטרנטיבות אחרות אין הצדקה לבצע היתר מכירה, ויש לשמור שמיטה ללא הפקעתה? הרי במטעים לא מדובר על שעת דחק כל כך גדולה ועל הפסד גדול כל כך, שבעבורו יוסד היתר המכירה! אינני מבין מדוע שלא נשמח על ההזדמנות לומר לבעלי המטעים שעליהם להכין את המטעים בשישית ככל שניתן, ובשביעית עליהם לבצע רק את הנחוץ וההכרחי, וגם זה במקרים רבים רק בשינוי ורק ע"י גוי (ויפה כתב הרב פרידמן עצמו בפרק ב שהחשש להכשלת חקלאים שאינם מתעניינים במצוות התורה איננו מצדיק להפעיל את היתר המכירה)⁵!

מדוע שלא נשמח על ההזדמנות ללמד את עם ישראל כי הפירות בשביעית הינם הפקר, ובשביעית אין אפשרות לקבל תמורה בעבור הפירות, אלא רק תשלום בעבור הוצאות ושכר עבודה כשליחי בית דין? הרי הכול יודעים שגם בשיווק רגיל החקלאים אינם מצליחים לקבל יותר מאשר הוצאות ושכר עבודה, וגם זה בקושי רב, והכול יודעים שמחירי השוק אינם גבוהים יותר ממחירי אוצר בית דין. אז מה רע בכך שבמקום "היתר מכירה", שהינו פרובלמטי מאוד מכל הבחינות - אידיאולוגית, הלכתית ומעשית - נעדיף את מסגרת אוצר בית דין? אני בהחלט מסכים שכאשר מדברים על היקפים מצומצמים ניתן לבצע אוצר בית דין מהודר יותר מאוצר בית דין ארצי למטעים (ואין אני אומר בהכרח שכל אוצר בית דין בהיקפים קטנים יהיה אכן מהודר יותר מאוצר בית דין ארצי), אך אני מסופק מאוד אם הידור ודקדוק זה מצדיק את הוויתור על קיום ממלכתי של שמיטה בכל מטעי הארץ ואת הוויתור על ההישג הגדול של אי שימוש בהיתר

5. **הערות העורך (ע. א.):** יש להביא בחשבון שהחקלאים אינם נחלקים חלוקה דיכוטומית בין חילוניים גמורים לבין שומרי מצוות בני תורה. יש באמצע ציבור חקלאים גדול מאוד שהוא דתי-פושט או מסורתי. בעבור ציבור זה צריך להפעיל את היתר המכירה, לא מפני שהדבר כל כך הכרחי ברמה העקרונית, אלא מפני שמעשית הם לא ידקדקו בפרטי ההלכות. עליהם לא שייך לומר "הלעיטוהו לרשע וימות", וכדי להצילם ממכשול עלינו לעודד אותם להשתמש בהיתר המכירה. וכל זמן שיש בשוק ציבור גדול הקונה את התוצרת שלהם, אין סיבה שלא להעדיף תוצרת של חקלאי שיכולתו להדר בשמיטה תלויה בכוח הקנייה של הצרכנים המהדרים בשמיטה. ואכן, אם יתברר שישנם חקלאים שמסכמו על היתר המכירה ונותרו ללא פרנסה בגלל חוסר ביקוש לתוצרתם, ודאי שמצוות "וחי אחיך עמך" קודמת עקרונית לחומרות והידורים.

תשובת הכותב: כמו שבגינות נוי איננו עושים היתר מכירה כדי להציל יהודים שלא יקפידו שלא לשתול ולא לטעת בשמיטה, וכמו שרבים סבורים כי אין להפעיל את היתר המכירה בעבור גידול חיטה, כך גם יש לנהוג לדעתי במטעים. יש להנחות את החקלאים במלאכות המותרות והאסורות ובאופן השיווק המועדף, ולעודד אותם להקפיד על שמירת ההנחיות הללו. דווקא אצל ציבור מסורתי יש סיכוי גדול שההנחיות יישמרו.

המכירה בכל מטעי הארץ.⁶

יתירה מזו, על פי היתר המכירה, מותר ואף מחייבים את הגוי לעקור את כל עצי המטעים. האם אין כל בעיה בכך שאנו עושים שקר בנפשנו ומחתימים על מסמך שאנו יודעים שלעולם לא נסכים לקיימו, לא אנו הרבנים ולא המוכרים? האם אין זו בעיה לחתום על מסמך שאומר לגוי לעקור ולהשחית את כל עצייה של מדינת ישראל בניגוד לאיסור תורה של "לא תשחית את עצה"?⁷

ג. צמצום השימוש בהיתר המכירה איננו חידוש של שמיטת תשס"ח

המגמה לצמצם את היתר המכירה רק למקומות שבהם הדבר הכרחי ביותר, ולהעדיף אלטרנטיבות של שמיטת השמיטה בכל מקום שרק ניתן, כגון אוצר בית דין ארצי במטעים, איננה חידוש של השמיטה הבעל"ט. מאז ייסודו של היתר המכירה המגמה היתה תמיד לצמצם את השימוש בו למינימום ההכרחי, וכפי שהביא הרב יואל פרידמן במאמרו בשם הרב קוק זצ"ל, שחלילה לסמוך על ההיתר בדברים שאינם נוגעים לעיקר יסוד היישוב. ולמשל, הרב גורן זצ"ל כתב בשמיטת תש"ם לקב"ד, שהמגמה העיקרית צריכה להיות למעט עד כמה שאפשר מלהסתמך על היתר המכירה. ברוח זו גם נוסחה החלטת מועצת הרבנות הראשית לקראת שמיטת תש"ם: "כל יישוב קיבוץ או מושב שאין באפשרותו לשמור מצוות שמיטה כהלכתה יואיל לפנות לרבנות" וכו', ובהמשך הדברים נכתב שיש לשמור במידת היכולת על קדושת פירות שביעית - לאכלה ולא להפסד.

מגמת צמצום היתר המכירה נובעת גם מצוואתו של הראי"ה קוק זצ"ל שכתב ש"ביסוד השמיטה עלינו לדעת שאנו חייבים להתאמץ בכל כוחנו לסבב את הדברים, שסוף כל סוף תהיה שבת הארץ הולכת ונקבעת בכל קדושתה על אדמת הקודש". לכאורה, צמצום היתר המכירה וחיזוק המודעות לשמיטת הינם צעדים ראשוניים נכונים בכיוון זה (ובע"ה הדברים יתפתחו,

6. באוצר בית דין ארצי אין כל אפשרות להגביל את שיווק הפירות למגור הדתי והחרדי בלבד (שלצערו גם אינם נלהבים בדרך כלל מלקלוט תוצרת בקדושת שביעית), אלא הפירות יגיעו לכל רחבי הארץ וחלקם גם לחו"ל כיצוא, ובעניין זה יש לסמוך על הסוברים שאין בכך איסור סחורה ופגיעה בקדושת פירות שביעית (וראה את כל המקורות שעליהם מתבססים ההיתרים הללו בספרי ילקראת שמיטה ממלכתית במדינת ישראל). כמובן, יהיה צורך לקבוע סדרי עדיפויות לשיווק הפירות בקדושת שביעית. כמו כן, באוצר בית דין בהיקף ארצי בית הדין יוכל לפקח על המחירים במידה מוגבלת בלבד, וגם בכך נראה שלמקלים יש על מה שיסמוכו. ועדיין קיום השמיטה יהיה ניכר כי תהיה הגבלה על המלאכות שיישאו, הפירות יסומנו כפירות בקדושת שביעית, ומבחינת השורה התחתונה החקלאים והמתוכים לא יקבלו יותר מאשר הם היו מקבלים בהתאם לתחשיבי הוצאות ושכר עבודה, ומבחינת הפקר הפירות יש יתרון בכך, שהפירות לא יוגבלו למגור מסוים אלא יגיעו לכלל ישראל ולגר בתוכם, וכפי שהיה אילו הפירות היו נשארים מופקדים בשדות.

7. "ויש לו רשות לחפור בקרקעות בורות שיחין ומערות ולשנותם בכל מיני שינויים וכל הנטיעות והצמחים שעליהם" ובהמשך: "מכרנו לו את כל הנטיעות וכל הגידולים של הקרקעות הנ"ל מכירה חלוטה באופן שיש רשות בידי הקונה לקוץ ולעקור את כל האילנות והגידולים... וזאת המכירה... מכרנו לו דווקא על מנת שיקוץ ויחפור את הקרקע" וכי (וראה מה שכתב על כך הגרשז"א במעדני ארץ סימן א).

יתחזקו, יתרחבו וישתכללו בשמיטות הבאות)⁸.

ד. סדר העדיפויות

ולסיום, מספר מילים לגבי סדר העדיפויות של "אוצר הארץ", כפי שהוצג במאמרו של הרב פרידמן.

ירקות בקדושת שביעית, לכאורה, צריכים להיות בעדיפות ראשונה ולא במקום שלישי (לאחר איסוס שישית ומצע מנותק), מכיוון שהם היחידים שבהם יש קדושה ויתכן ויש מצווה באכילתם, והם גם היחידים שיש בהם סיוע אמיתי לשמירת מצוות השמיטה (כי ירקות במצע מנותק גדלים במקום הפטור ממצוות שמיטה, ממילא אין בהם קיום מצוות שמיטה - לא חובת הפקר, לא איסור זריעה וקצירה ולא קדושת הפירות)⁹.

לגבי ירקות הגדלים בערבה או באזורים מסופקים אחרים - לענ"ד יש להעדיף יהודים שומרי מצוות ושומרי שבת המגדלים על סמך היתר המכירה בגבול עולי בבל, על פני יהודים שאינם שומרי מצוות ואינם שומרי שבת ומגדלים באזורים מסופקים, ולעתים (בעיקר בתקופות הלחץ של שנת שמיטה) הם עובדים גם בשבתות. ומכיוון ששבת בראשית איננה נופלת בחשיבותה משבת הארץ אלא להיפך, הרי שלענ"ד יש להעדיף ירקות שגדלו על סמך היתר מכירה בשדות יהודים שומרי תורה ומצוות וללא כל חשש חילול שבת, על פני ירקות שגדלו באזורים מסופקים מבחינת שבת הארץ ומסופקים עוד יותר מבחינת חילול שבת בראשית.

לכן, סדר העדיפות של "אוצר הארץ" היה ראוי, לענ"ד, שיהיה בקווים כלליים כדלהלן:

1. אוצר בית דין של שומרי מצוות.
2. איסוס שישית ומצעים מנותקים (שהקפידו בהם על קיום כל המצוות התלויות בארץ ועל שמירת שבת בראשית).
3. היתר מכירה שנעשה בגמירות דעת ע"י שומרי שבת בראשית, שעשו את היתר המכירה מתוך שעת דחק והקפידו לצמצם את המלאכות שנעשו בשמיטה למינימום והקפידו על עשיית מלאכות מהתורה ע"י גוי.
4. ערבה וחממות (ללא מצע מנותק) לאחר היתר מכירה שנעשה בגמירות דעת והזריעה נעשתה ע"י נכרי.

8. ולכאורה יש להעדיף את קיום המצווה באופן חלקי ולא מושלם ולא מהודר על פני הפקעתה באופן מושלם ומהודר. גם אלו שאינם מטילים תכלת בציציותיהם מעדיפים להכניס את עצמם לחיוב ציצית בארבע כנפות ולא להפקיע מעצמם את החיוב ע"י הימנעות מלבישת בגד ארבע כנפות, אף שאינם מקיימים את המצווה באופן מושלם. ויש להעדיף את יושבי ארץ ישראל גם אם הם לעתים יוצאים לטיול בחו"ל, ואת מקיימי המצוות התלויות בה, גם אם הם מקילים בפרטי המצוות, על פני יושבי חו"ל המפקיעים עצמם מחיובים אלו.

9. התמיכה בשומרי שמיטה אמיתיים המפקירים אדמותיהם ומוסרים אותם לטיפול בית הדין כשהם הופכים מעצמאם ובעלי הבית לשכירי בית הדין, עדיפה בעיניי על פני ההידור שיש בהקפדה על שיטת הרמב"ם שבריקות שנלקטו בשביעית יש איסור ספיחין, שהרי רבים וגדולים פסקו שאין לחשוש לשיטת הרמב"ם ולהלכה יש לנקוט כשיטת הר"ש המתיר. וגם לו היה הדבר מוטל בספק, הרי שתמיכה בשומרי שמיטה עדיפה בעיניי מהקפדה על חשש לשיטת הרמב"ם באיסור שהוא תרי דרבנן - ספיחין מדרבנן ושמיטה בזמן הזה כולה דרבנן.

בעדיפות אחרונה - אך עדיין במסגרת "אוצר הארץ" - תהיה התוצרת של חקלאים יהודים שדאגו לביצוע המכירה בהתאם לנדרש וערבים תושבי הארץ המגדלים ירקות כל השנים.

לעני"ד ייחודו של "אוצר הארץ" צריך להיות בכך שהוא לא ישווק תוצרת יבוא - לא מהרשות הפלשתינאית, לא מירדן ולא מאירופה, וישמור על החקלאות המקומית ובעיקר החקלאות היהודית בארץ, תוך מתן עדיפות לחקלאים שומרי תורה ומצוות המקפידים לגדל את תוצרתם תוך הקפדה על מצוות התורה - בין אם מדובר במצוות שבת הארץ, בין אם מדובר בשבת בראשית ובין אם מדובר במצוות אחרות התלויות בארץ או בעבודתה.

* * *

אסיים בשני ציטוטים שהביא ידידי הרב יהודה עמיחי (במאמרו הנ"ל) מהרב צבי יהודה קוק זצ"ל והרב מרדכי אליהו שליט"א, שנשאלו בנושא העדפות של תוצרת שמיטה. הרב קוק זצ"ל היה אומר שהעיקר שלא לדבר לשון הרע, כי לשון הרע וביוש אחרים דאורייתא ושמיטה בזמן הזה מדרבנן¹⁰. והרב מרדכי אליהו דרש על הפסוק "בחריש ובקציר תשבות", שבשמיטה יש ללמוד להחריש מכל מריבה וקטרוג¹¹. ועל דברי אמת אלו אוסיף אני ואומר, שכמי שמכיר היטב את בני הפלוגתא שלי, אני מאמין באמונה שלמה שהמחלוקת עם ידידי ממכון התורה והארץ הינה מחלוקת לשם שמיים כמחלוקתם של בית שמי ובית הלל, שאהבה, כבוד ורעות היו נוהגים אלו באלו.

10. מכתב המובא ביקטיף שביעיתי עמ' 358.

11. הקדמה למדריך שמיטה לחקלאי תשמי"ז, יקטיף שביעיתי עמ' 16.